

Kamança – YUNESKO-da qəbul edilmiş milli musiqi alətimizin spesifik xüsusiyyətləri

Hacıyeva Kamala

AMK-nın "Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi" elmi-tədqiqat laboratoriyasının

kiçik elmi işçisi

E-mail: kamale.h78@mail.ru

2017-ci il 4-9 dekabrda Cənubi Koreya Respublikasının Jeju adasında keçirilən YUNESKO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin XII sessiyasında Azərbaycan Respublikasının təqdim etdiyi "Kamança simli musiqi alətinin hazırlanması və ifaçılıq sənəti" YUNESKO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ siyahısına daxil olmuşdur. Bu, şəksiz, çox mühüm hadisədir. YUNESKO ilə əməkdaşlığın inkişafında və mədəni irsimizin qorunması, dünya miqyasında təbliğində müstəsna rolunu oynayan Azərbaycan Respublikasının I vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın dəstəyi ilə hal-hazırda kamança hazırlanması və ifaçılığı sənətindən başqa, Azərbaycan muğam ifaçılığı, aşıq sənəti, tar ifaçılığı və s. YUNESKO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ siyahısında yer alır. Muğam... tar... kamança... görün nə qədər gözəl silsilə alınır.

Kamança Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin kamanlı-simlilər qrupunun parlaq nümayəndəsidir. Yayla-kamanla çalınan və telli alətlər sırasına aid olan kamançanın adı da məhz "kaman", "yay" sözündən götürülmüşdür, "ça" isə kiçiltmə mənasını verən şəkilçidir. Mütəxəssislər yaylı alətlərin Qədim Misirdə yarandığını, bəziləri isə qədim Hind və ya Orta Asiya mənşəli olduğunu iddia edirlər. E.ə. IV-III əsrlərdə yaradılmış ilk yaylı alət olan rübab kamançanın əcdadı sayılır və Azərbaycanda VII əsrdə islam dininin yayılması ilə bir zamanda ölkəyə yol açmışdır.

Çex alimi Antonin Modr telli alətlərin VIII əsrdə məhz Asiyadan Avropaya Şimali Afrika ərəblərinin köməyi ilə gətirildiyini qeyd edir.

Qədim kamançanın 1-2 simi var idi, nisbətən kiçik gövdə, uzun qol və dayaqdan ibarət olaraq, yəni ucluğu müasir növündən təxminən iki dəfə uzun halda mövcud idi.

Gövdə kudu, hind qozunun qabığı və ya oyulan ağacdən hazırlanırdı və onun açıq tərəfinə ilan dərisi çəkildirdi. Belə ki, Orta əsr miniatürələrində təsvir edilmiş

kamançanın alt qurtaracağı döşəməyə söykədilmişdi. Ölçüləri indiki alət ilə müqayisədə iridir. Alətin çanağı küre şəklindədir. Müasir alətə nisbətən daha uzun girdə qolu və kamança üçün dayaq rolunu oynayan fiqurlu, bəzəkli "ayağı" var.

Orta əsr klassiklərimiz Xaqani, Nizami, Fədai Təbrizi, Rükəddin Məsud Məsihi əsərlərində kamançanı vəsf etmiş, XVI əsr Təbriz rəssamları Ağa Mirək, Mirseyid Əli bu aləti miniatürələrində təsvir etmişlər.

Böyük musiqişünas Əbdülqədir Marağalı kamança haqqında yazır: "Bəziləri onun kasasını (çanağını) hind qozunun qabığından düzəldirlər. At quyruğundan da sim bağlayırlar. Bəziləri isə kamançanın çanağını ağacdən yonub düzəldir, ipəkdən sim bağlayırlar. Üstünə dəri çəkilir. Həmin dəri öküz ürəyinin pərdəsindən olur. Kamançanın ikinci növü də vardır. Bu, əhsən vəlləz adlanır. Onun kökləmə və istifadə qaydası da birincidəki kimidir. Qalan məsələlər və nəğmələrin çalınması çalğıçının özündən asılıdır. Aləti istənilən havaya kökləyə bilər". Bütün sadələnlər kamançanın Orta əsrlərdə Azərbaycanda mövcud olmasına dəlalət edir.

Azərbaycanda kamança ifaçılığının yüksək inkişafı XIX əsrin II yarısından başlayaraq xanəndəlik sənətinə meylin artması ilə bağlıdır.

Belə ki, kamança muğamlarımızın əsasını təşkil edən trioya, sazəndələr dəstəsinə (tar, kamança, qaval-xanəndə) daxildir. Alətin səslənməsinin xanəndənin vokal xəttinə yaxınlığı, kamança ifaçısının xanəndə ilə yanaşı, tarzəni də müşayiət etməsi sazəndə ansamblında xüsusilə duyulur. O, vaxtaşırı aparıcı alət ifaçısı kimi tarın funksiyasını öz üzərinə götürür və ya tarzəndən azca sonra melodiyanın ifasına başlayır. Epizodlarda kamança ifaçısı çox vaxt imitasiya edir, yəni ağər tarzən xanəndəni yamsılıyrsa, kamançaçı da tarzəni təqlid edir.

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının "Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi" elmi-tədqiqat laboratoriyasında rəhbər Məmmədali Məmmədovun sayəsində kaman ailəsinə daxil olan alətlərdən kontrkaman, bas-kaman, zil-bəm kaman və həmçinin Azərbaycan çəngi və səntur kimi alətlər təkmilləşdirilmişdir. Bundan başqa, kamanlı alətlərdən yaylı qolça qopuz, yaylı tar, qoşa çanaq bas-kamança, qoşa çanaq kontr-kamança və müxtəlif çeşidli kamanlı musiqi alətləri laboratoriyada M.Məmmədovun köməkliliyi və rəhbərliyi ilə hazırlanır.

XX əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycanda üçsimli kamança məlum olmuş, simləri qoyun və ya iribuynuzlu heyvanın bağırsağından hazırlanmışdır. Muzey kolleksiyalarına istinad etsək, bu dövrdə 4, 5, 6 simli kamançalar var idi.

XX əsrin sonu Quba musiqi məktəbinin müəllimi Nadir Cəfərov, Abdulla Abdullayev, Qasım Qasimov bir sıra fərqli 5 simli kamançalar hazırlamışlar. Daha sonra – 2004-cü ildə Xalq artisti, professor Siyavuş Kəriminin layihəsi əsasında bəm kamança düzəldilib. 2006-cı ildə Əməkdar artist Munis Şərifovun layihəsi ilə usta Pənah Qurbanov ney-kamanın quruluşunu vermişdir. Həmçinin neykamançanı, şeşkamanı Qasım Qasimov hazırlanıb. Qabaq kamanə və kamanlı rübabin orijinal forması AMK-nın professoru, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru A.Nəcəfzadənin kolleksiyasında saxlanılır. Həmçinin kamanlı rübab, yektay, çağanaq, bəm çağanaq, çəlik kamança, yaylı tənbur alətləri də onun layihəsi əsasında şuşalı usta Həbil Şahinoğlu tərəfindən 2005-ci ildə düzəldilmişdir.

Keçən əsrdən solo ifadə estrada səhnəsində səslənən kamançanı Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti Həbil Əliyev dünyaya tanıtmış və məhz onun sayəsində xaricilər Azərbaycan xalq musiqisinin möhtəşəmliyinə, gözəlliyinə valeh olmuş, kamançanın qeyri-adi, üstün imkanları, məziyyətləri haqqında məlumat almışlar. Bu sırada Şəfiqə Eyvazovanı da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Başqa alətlərdən fərqli olaraq, kamançada pərdələr göstərilməyib, yəni qol pərdələri yoxdur, qolun üstündə pərdə işarələri verilməyib, ona görə də bu alətdə ifa edən şəxs yüksək eşitmə qabiliyyətinə (абсолютный слух) malik olmalıdır. Pərdələrin göstərilməməsi həmçinin alətin imkanlarını artırır.

Bəstəkar kamança üçün partiya yazarkən geniş musiqi diapazonu və yaradıcılıq vasitələri əldə edir. Belə ki, alətin böyük səs əlvanlığı, simlərin özünəməxsus səs çaları – I və II simlər sərtlik duyğusu verdiyi, zil səsləndiyi halda, III və IV simlər həzin, yumşaq, bəm səslər ifadə edir – bu da bəstəkarı gözəl, qeyri-adi musiqi yazması üçün şərait yaradır. Burada ifaçının da üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Kaman-

çada ifa zamanı səslərin zənginliyi, ifadəliliyi həmçinin kamandan, onu idarə edən şəxsdən asılıdır. Ona görə də alət üçün kaman seçərkən hər şey nəzərə alınmalıdır – ştrixlərin müvəffəqiyyətli alınması, musiqinin düzgün özünəməxsus xarakterdə səslənməsi məhz mükəmməl kaman seçimi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Müasir kamançanın 4 polad simi var, III və IV bəm simlər mis, bürünc tellə sarınır. Simlərin səslənməsi üçün zoğal ağacından hazırlanmış, bir qədər əyilmiş çubuq şəklində olan və uclarına at tükü dəsti bağlanmış kamandan istifadə edilir.

Hal-hazırda kamança qoz ağacından düzəldilir. Alət kürəşəkili çanaq, girdə qol, onları birləşdirən və çanağın içərisindən keçən "şiş" adlanan dəmir mildən ibarətdir. Gövdənin üz tərəfinə balıq dərisindən pərdə çəkilir. Çox zaman gövdə, qol, kəllə və aşıxlar sədəf, sümük, mis məftil, həmçinin qızıl güləbətinli inkrustasiya ilə bəzədilir.

Kamançanın üzərində çəp vəziyyətdə qoyulmuş xərək yerləşdirilir və bu da simlərin düzgün və rəvan səslənməsinə kömək edir. Xərəyə söykənən simlərin bir ucları şiş üzərindəki qarmaqlara, o biri ucları isə qolun yuxarı tərəfindəki aşıxlara bağlanır.

Kamançanın diapazonu kiçik oktavın "lya" səsinə III oktavın "mi" və "sol", hətta "lya" səslərinə qədərdir. Alət üçün notlar kaman – "sol" açarında yazılır, amma yazılışından 1 ton yuxarı səslənir, deməli, transpozisiyalı alətdir və in D – "re" köklüdür.

Kamançanın yüksək imkanlarından istifadə edərək bəstəkarlar bir çox əsərlər yazmışlar. Məsələn, H.Xanməmmədov, R.Mirişli, Z.Bağirov, T.Bakıxanov, V.Camalzadənin kamança və simfonik orkestr üçün konsertləri, V.Allahverdiyevin kamança və kamera orkestri üçün kompozisiyaları... və sair bir-birindən gözəl, alətin geniş imkanlarını göstərən – nüməyiş etdirən əsərlər yazılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat). Bakı, "Adiloğlu", 2002, 454 səh.
2. Abdullayeva S.A. Azərbaycan musiqi və təsviri sənəti. Bakı, "Oğuz Eli", 2010, 416 səh.
3. Kərimov M. Azərbaycan musiqi alətləri. Bakı, "Yeni nəsil", 2003, 184 səh.
4. Nəcəfzadə A.İ. Etnoorqanologiya. Bakı, "Ecoprint", 2016, 304 səh.
5. Marağalı Əbdülqadir. Musiqi alətləri və onların növləri (farscadan tərcümə: M.Müsəddiq). // "Qobustan" jurnalı, 1977, №1, səh. 74-79.
6. Bardakçı M.G. Marağalı Abdülkadir. İstanbul: Pan Yayınçılık, 1986, 200 sh.
7. Rəhmətov Ə. Azərbaycan xalq çalğı alətləri və onların orkestrdə yeri. Bakı, "İşıq", 1979, 105 səh.

Резюме

В статье идет речь о нашем национальном музыкальном инструменте каманча, принятой в список ЮНЕСКО как азербайджанское национальное культурное наследие. Инструмент многогранно и качественно анализируется, рассказывается о его создании в хронологическом порядке, о его структуре и о его роли в композиторском творчестве.

Ключевые слова: кеманча, ЮНЕСКО, яйлы рубаб, структура, виды.

Summary

Our musical instrument Kamancha will be described in the article, which has been recognized as Azerbaijani national cultural legacy by UNESCO. The instrument was analyzed multifacetedly, also its creation in chronological history, its structure and role in composite art.

Key words: kamancha, UNESCO, bowed rabab, structure, species.